

A tatabányai csendőrsortűz az újabb kutatások tükrében

Horváth Olivér

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar — doktorandusz

1919. szeptemberében a 8 órás munkaidő 12 órára emelése, valamint a Tanácsköztársaság alatt megállapított béremelés eltörlése a Magyar Általános Részvénytársaság (továbbiakban MÁK Rt.) tatabányai bányatelepén rombolóan hatott a dolgozók moráljára. Munkások egy csoportja, megbízott „munkásbizalmik” által közvetítve, tárgyalást kezdeményezett a MÁK Rt. bányagazgatóságán, ám ez eredménytelennek bizonyult. 1919. szeptember 5-én a Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársaság tatabányai bányatelepén dolgozó munkások a helyi bányagazgatóság elé gyűltek, ahol ismételten a bércsökkentés és a munkaidő növelése ellen tiltakoztak. Másnap ismét a bányagazgatóság elé gyülekeztek 250-400-an, hogy az előző napi követelések mellett a fogvatartott munkatársaik¹ kiszabadítását is kieszközljék. Többen téglával, kövekkel, dorongokkal voltak felfegyverkezve, és elzárták a bányagazgatóság bejáratát. Az igazgatóságon ekkor az ott dolgozó irodisták, valamint Réhling Konrád bányagazgató és Illyés András csendőr főhadnagy tartózkodtak. A tömeg erőszakos fellépése miatt az irodákból telefonon értesítették a helyi csendőrlaktanyát, amelyhez eközben Forisek Ferenc és egy társament el a bányászok üzenetét átadni, mely szerint, ha nem engedik szabadon a lefogott munkásokat, a bányászok beszüntetik a munkát, és a csendőrséget lefegyverzik. Mindezek után a csendőrlaktanyából az igazgatóság elé vonult Huber Ferenc csendőrhadnagy vezetésével egy csendőrszakasz, mely élén Huber a munkásokat oszlásra szólította fel. Miután azok ezt megtagadták, és fenyegetőleg léptek fel a kiérkező csendőrökkel szemben, a csendőrök sortűzet adtak le, melyet Huber Ferenc rendelt el. A helyszínen öten meghaltak, a bányakórházban hatan sérüléseikbe haltak bele. Az esetről szeptember végén a *Népszava* beszámolt.² Ezt követően hosszú ideig elvélve említették az esetet.³ Az 1945 utáni emlékezetpolitikában a fehérterror egyik kiemelt eseteként kezelték a tragikus eseménysorozatot. 1951-től az Országos Bányásznapot az itt elhunyt munkások tiszteletére vezették be. Azonban a korábbi újságírók, történétírók vagy éppen a propagandának bedolgozó helyi „népművelők” munkái kivétel nélkül munkásmozgalmi és ennek kapcsán óhatatlanul is párttörténeti szemüvegen keresztül

¹ Letartóztatásuknak konkrét oka ismeretlen, de a Tatabánya Megyei jogú Város Levéltárában talált iratok alapján valószínűsíthető, hogy, mint kommunista érzelmű személyeket, veszélyes elemként a csendőrség elfogta őket.

² *Népszava* 1919: 47/189, 3.

³ *Népszava* 1929: 57/204, 4.

láttatják az eseményeket. Arra a kérdésre, hogy miért nem oszlott fel a tömeg Huber Ferenc csendőrhadnagy felszólítására, és miért vezényelt le sortűzet, arra a történettudomány eddig nem adott választ — bár nem is különösebben keresett.

Emlékezet és történetírás

A Horthy-korszakban a tatabányai csendőrsortűzet a sajtóorgánumok elvértve, a történészek semennyire nem említették. Egyedül az 1929. szeptemberében 10-én megjelent *Népszava* írt ugyan a 10 éve lezajlott eseményekről, ám a cikk fő mondanivalóját nem a sortűz, sokkal inkább a megemlékezés körülményei határozzák meg. A *csendőrszuronyok megakadályozták a temetői gyászünnepeket* címmel írt cikkben, az alcímet követően, természetesen kiderül, hogy a hozzátartozók gyászatát nem akadályozták a csendőrök, viszont a sírokhoz csak a hozzátartozókat engedték oda, a beszédeket szavaló (meg nem nevezett) munkásmozgalmi képviselőket nem. Továbbá a Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársaságot „magyar kapitalista nagyhatalom” címkével látták el. Továbbá sérelmezték, hogy a 8 órás munkanapot és a béreket egyoldalúan állapította meg a MÁK Rt. Emellett a munkásság munkakörülményeiért folytatott harcra buzdítással zárult a cikk.⁴ A munkások magatartásáról az írás nem értekezett. Implicit állításként pedig a Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársaság mint a sortűz egyik előidézője jelenik meg, hiszen ők vágta vissza a béreket.

Ezt követően az 1948-ban megjelent *Szabad Nép* naptárában találkozunk az eseménnyel, amely az 1848-as forradalom centenáriumának apropóján jelent meg.⁵ A naptárról fontosnak tartom megjegyezni, hogy nagy vonalakban egy kéttípusú eseményt illesztettek be a szerkesztők.⁶ Az egyik: valamilyen régebbi történeti esemény, melyben a kommunisták saját előképeiket vélték felfedezni. Ilyen volt például: „Byron angol költő és szabadságharcos születése” 1788. január 22-én. A másik típusú esemény: valamilyen munkásmozgalmi szempontból jól átékelhető esetet mutatott. Ilyen volt például az 1937. január 25-én a franciaországi Clichyben munkásokra leadott rendőrsortűz, vagy az 1945-ös 10 hetes tatabányai bányászsztrájk, melyhez annyi megjegyzés került oda:

„Peyer törte le.”⁷

Utóbbi típusba tartozik a szeptember 6-ai tatabányai csendőrsortűz az alábbi szöveggel:

„Réhling bányaigazgató parancsára csendőrsortűz a felsőgallai bányászokra: 8 halott.”⁸

Itt látható, hogy a kommunista diktatúra emlékezetpolitikájában kizárólag Réhling Konrádot teszik felelőssé. A kommunista pártsajtóban ettől a pillanattól kezdve folyamatosan jelentek

⁴ *Népszava* 1929: 57/204, 4.

⁵ *A Szabad Nép Naptára*, 1948. február 4., 1.

⁶ Nemes György szerkesztette és a Szikra Kiadó nyomtatta.

⁷ *Szabad Nép Naptára*, 1948. február 4.

⁸ *Szabad Nép Naptára*, 1948. szeptember 6.

meg különféle megemlékező cikkek, beszámolók. Az efféle cikkek jó része korabeli cikkeken, visszaemlékezéseken alapult, stílusa azonban irodalmiasnak mondható, több esetben kifejezetten pátoszosnak hat. A *Szabad Nép*ben 1951. július 1-jén Tárnok József által jegyzett cikk minden fentebb említett kritériumnak megfelel. Az eseménytörténeti szempontból legfontosabb kijelentései a cikknek:

„Huber⁹ azonban nem szólt egy szót sem. Derékszíja csattant, már fogta a pisztolyát és hasbalította a tőle két lépésnyire álló Dorogit¹⁰, aki iszonyú jajkiáltással végigzuhan a földön.”

A cikk minden bizonyossággal Seszták József¹¹ visszaemlékezéseit dolgozza fel. Továbbá utal arra, hogy a csendőrsortűzért — bár Huber vezényelte le — a felelős Réhling Konrád:

„Ezzel az ügy — Réhling igazgató jelentése szerint »egyszersmindenkorra le van zárva« a bányászág hangulata előreláthatóan megnyugszik.” [Sic!]

A fegyverhasználati problémakörhöz kapcsolható az a kijelentése a cikknek, mely szerint:

„A sebek csaknem kivétel nélkül roncsolt sebek voltak, mintha dum-dummal lőttek volna a csendőrök.”¹²

Következő év szeptember 7-én vasárnap, a bányásznapon jelent meg egy cikk a *Népszavában* *Csendőrsortűz Tatabányán* címmel. Érdekessége, hogy ugyanazon Seszták József beszámolójára alapozva írta a cikket Ember György. Ez az írás már nyíltan kimondja, hogy Réhling Konrád értesítette a csendőröket:

„Ott már körülbelül 500-an áldogáltak. Háromtagú küldöttség ment be az irodára, engem is a megbízottak közé választottak. Mikor beléptünk Réhling Konrád igazgató szobájába, jól láttuk, hogy éppen akkor tette le a telefonkagylót. Később érttettem meg, hogy már ekkor értesítette a csendőröket.”¹³

A szakirodalomban, illetve forrásként kezelhető irodalomban szeptember 6. ekkoriban még elvértve töltött be központi szerepet. Legkorábbi történeti munkának, mely a témát valamelyest feldolgozza, Nemes Dezsőnek *Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon* című könyvét tekintjük. Ez a munka, az *Iratok az Ellenforradalom Történetéhez*¹⁴ című sorozatnak az első darabja, hangvételeiben és politikai-ideológiai töltetében pedig irányadó

⁹ Huber Ferenc csendőrhadnagy.

¹⁰ Dorogiról teljes bizonyossággal nem tudjuk megállapítani, ki lehetett.

¹¹ Seszták József szemtanú, aki később Bécsbe emigrált, így a perben nem hallgatták meg.

¹² *Szabad Nép* 1951: 9/152, 9.

¹³ *Népszava* 1952: 80/210, 4.

¹⁴ Az *Iratok az Ellenforradalom Történetéhez* című sorozat öt kötetben jelent meg. Az első kötet 1953-ban Nemes Dezső szerkesztésében. A második és harmadik 1956 és 1959-ben szintén Nemes nyomán, míg a negyedik és ötödik kötet 1967-ben, valamint 1976-ban Karsai Elek munkája.

volt. A szerzőről érdemes megjegyezni, hogy a keményvonalas párttörténetírás egyik meghatározó alakjaként tartják számon.¹⁵ 1953-ban megjelent könyvében az alábbi mondatok szerepelnek: *A kizsákmányoló osztályok általános támadása a dolgozók életszínvonala ellen és az ellenforradalmi terror* fejezetben megjelenik a premissza, amely a későbbiekben (és bizonyos értelemben napjainkban is) meghatározta eseményünk emlékezetét.

„A Tanácsköztársaság idején köztulajdonba vett vállalatokat a Peidl-kormány adta vissza a tőkéseknek [...]. A tőkés offenzívában a »szakszervezeti kormány« megtette a maga kezdeményező lépését a munkabérek leszorítása terén a közalkalmazottak fizetésének leszállításával».¹⁶

Az egyik fontos kiindulópont az volt tehát, hogy a „tőkések”, akik általában az egyes vállalatok tisztviselői voltak, illetve az ellenforradalmi kormányok (és a szociáldemokraták mint a „munkásság árulói”) megfeleltethető egymásnak.

„Az ellenforradalom kegyetlen terrorral válaszolt a tőkés offenzívával szemben tanúsított ellenállásra. Ebben a kormánysszervek, a román megszállók és a fővezérség katonai szervei egyaránt részt vettek.”¹⁷

E mondatokból tapasztalható egyfajta kollektív bűnösség, mely mindenkire vonatkozik, aki a Tanácsköztársasággal valamelyest szembehelyezkedett.

„Szeptember elején, alig egy hónappal a proletárdiktatúra leverése után, a bányamunkások elkeseredetten szembeszálltak az ellenforradalom terrorjával és brutális tőkés támadással. 1919 szeptember 6-án Tatabánya és Felsőgalla bányamunkásai harcba léptek az újonnan bevezetett kegyetlen munkarend, a munkanap 12 órára való meghosszabbítása ellen. A Friedrich-kormány csendőröket vonultatott ki az ellenállás vérbefojtására, akik sortűzet nyitottak a hősiessen harcoló bányászok ellen. A gyilkos csendőrsortűznek öt halálos áldozata és számos sebesültje volt.”¹⁸

A politikai alapon elkövetett terrorcselekményeket és a vállalatok gazdasági alapon meghozott döntéseit Tatabánya esetében is megfelelteti egymásnak a szerző. Nemes munkája azért jelentős, mert bizonyos esetekben évtizedek elmúltával is ezt hivatkozták a sortűz eseményeivel kapcsolatban.¹⁹ Érdemes megjegyezni, hogy Nemes egy későbbi munkája, az *Ellenforradalom története* címmel 1962-ben jelent meg ugyanazzal a szöveggel, mint az 1953-as munkájában.²⁰

¹⁵ A fenti kötet mellett részt vett az 1957-ben megjelent *Fehér könyvek*, valamint *A magyar forradalmi munkásmozgalom története* című kiadvány szerkesztésében is. Emellett az 1962-es *Az ellenforradalom története Magyarországon* című könyv szerzője volt.

¹⁶ NEMES 1953: 37.

¹⁷ NEMES 1953: 38.

¹⁸ NEMES 1953: 39.

¹⁹ BEREND—JUHÁSZ (szerk.) 1984: 1310–1311.

²⁰ NEMES 1962: 134.

Emellett a könyv végén található egy időrendi táblázat a könnyebb áttekinthetőség miatt, ahol az alábbi szöveg található:

„szept 6 Tatabánya és Felsőgalla bányászainak hősies sztrájkja és összeütközése a csendőrökkel”.

A fogalmi keretrendszer mellett megjelenik a munkások magatartásának kérdésköre, pontosabban annak teljes negligálása.

Az első átfogó és tudományos igényű munkára egészen 1969-ig kell várnunk, melyet Ravasz Éva írt *A tatabányai bányamunkásság mozgalmai a tanácsköztársaság leverése után* címmel. Utóbbi munka a legjelentősebb szakirodalom a témával kapcsolatban, hiszen az eddigi legalaposabb gyűjtőmunka van mögötte. A politikai töltet — bár jelen van — kétségtelenül enyhült a korábbi történészekhez és sajtóanyagokhoz képest. A munka Réhling Konrád felelősségét jobb híján Illyés András és Réhling személyes kapcsolatával igyekezett igazolni:

„Hogy a főhadnagy nem beszélte meg ezt az igen fontos telefont a bányaigazgatóval, nem valószínű. annál is inkább, mivel az előzményekből, de a további eseményekből is kiderül, mennyire szoros volt a kapcsolat a bányaigazgatóság és a csendőrök között. Mindenesetre, ha az igazgató Illyés telefonhívása után nem vétózta meg a csendőrszakasz hívását, ez a történetekbe való beleegyezését, a későbbiek jóváhagyását jelentette.”²¹

A korrektség kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy az eseményt feldolgozó szakirodalom a politikai-ideológiai terheltség mellett egy olyan időszakban született, amikor még a Magyar Királyi Csendőrség fegyverhasználatára vonatkozó jogi szabályozásokról nem született tudományos munka Magyarországon. Rektor Béla *A Magyar Királyi Csendőrség oknyomozó története*²² vagy épp Hollós Ervin *Csendőrség, Rendőrség, VKF 2*²³ munkái Ravasz 1969-es tanulmánya után jelentek meg. Ezek előtt mindössze Nemes Dezsőre, Kubitsch Imrére vagy épp korábbi újságcikkekre támaszkodhattak a szerzők a csendőrség történetével kapcsolatban. Természetesen ezen anyagok hatása érződött az 1960-as évek munkáin.

A per

Az eset emlékezete a csendőrök által alkalmazott nyílt erőszak köré épül. Azonban érdemes megnézni a győri bíróságon lezajlott persorozat anyagát, valamint az esetről készült jelentéseket. Az ügyben egyik fontos dokumentum a tatabányai csendőrőrs távirata, melyet többek között a belügyminisztériumnak küldött meg Huber Ferenc csendőrfőhadnagy szeptember 8-án. A jelentés szövege az alábbi:

²¹ RAVASZ 1969: 32.

²² REKTOR 1980.

²³ HOLLÓS 1971.

„Tatabánya folyó hó 6. délben, mint egy 200-250 főnyi bányamunkás dorongokkal és tégladarabokkal felfegyverkezve a bányaigazgatóság épülete elé vonult a kijáratokat elállta követelte a csendőrség által letartóztatott kommunisták kiadását. Az igazgatóság tagjait az életbiztosságot veszélyeztető fenyegetéssel illették. A helyszínen megjelent csendőrjárőr a tömeget szétoszlására szólította fel, a tömeg járőrrel szemben helyezkedett a tömeg részéről revolver lövés és tégladarabok estek a járőr elé. A járőr erre a tüzet megnyitotta melynek következtében 4 munkás azonnal meghalt. Belügynek, csendőrfelügyelőségnek és budapesti csendőrkerületnek táviratilag jelentve.”²⁴

A jelentésből kivehető, hogy Huber Ferenc a sortűz leadása és a jelentés megírása között tisztában volt a helyzet politikai természetével. Emiatt ez a sortűz úgy is értelmezhető, mint egy politikai alapú strukturális és nyílt erőszak, amelynek iránya fentről lefelé, azaz a karhatalomtól a munkások felé halad.²⁵ Azonban, ha a tömeg valóban agresszíven, fenyegetően viselkedett, amennyiben hihetünk Huber Ferenc jelentésének és a bíróságon megjelent tanúk vallomásának, a korabeli és későbbi sajtóorgánumok által, valamint a történészek által felvázolt eseménysorozat képe korántsem ennyire egyértelmű. Legfontosabb forrásunk a Győri Királyi Ügyészség, valamint a Győri Királyi Büntetőtörvényszék iratai között található. A MÁK Rt. tatabányai bányaigazgatósága előtt zajlott eseményeknek a vizsgálati perét 1920. szeptember 16-án rendezték. Ravasz „sortűz-per”²⁶ kifejezése semmiképpen sem helytálló, ugyanis a sortűzről egyetlen szó sem esett a tárgyaláson a vallomásokat leszámítva, ráadásul nem a polgári bíróságok hatásköre volt a csendőrök fegyverhasználatának kivizsgálása. A felhozott vádpontok Forisek és 60 társa ellen a következők voltak: magánosok és hatósági közeg elleni erőszak, illetve arra való felbujtás. Az ítélet alapján bűnösnek találtattak, jöllehet a több mint egyéves vizsgálati fogságot, a néhány kivétellel büntetlen előéletet és a közhangulatot Tatabányán enyhítő körülménynek vették.²⁷ A második tárgyalást 1921. február 23-én tartották, ahol a vádlottak ügyvédjei fellebbeztek az 1920. szeptember 16-án hozott ítélet ellen, melyet már a Győri Királyi Ítéltábla tűzött napirendre.²⁸

A főbb mozzanatokat részletesen ismertetik a fellebbviteli bíróság anyagai, mint például Forisek Ferenc magatartását. Még a fellebbezési tárgyaláson is megjegyezték, hogy

„A kir. ítélőtábla elfogadta az első bíróság ítéletében Forisek Ferenc vádlottra vonatkozóan megállapított tényállást. Ugyanis a vádlott tagadása ellenében Boldog József, Gézafi Mózes csendőrtiszt helyettesek és Goldscmied Nándor termester tanúk bizonyítják, hogy Forisek Ferencz vádlott tényleg úgy közölte a csendőrséggel a küldőik izenetét, hogy ha a csendőrség nem bocsájtja szabadon a letartóztatott munkásokat, az összmunkásság abba-hagyja a munkát minden üzem megáll, a munkások lefegyverzik a csendőröket és maguk

²⁴ RAVASZ 1969: 15.

²⁵ Az erőszak feltérképezéséről: GALTUNG 2004.

²⁶ RAVASZ 1969: 39.

²⁷ MNL GyMSVML VII. 1. Győri Királyi Büntetőtörvényszék 1545/1919. 78. 1920. szeptember 16. Forisek Ferenc és 60 társának pere.

²⁸ MNL GyMSVML VII. 7.b Győri Királyi Ítéltábla 2346/1920.84. 1921. január 28. ülés a február 23-án tartott 1545/1919. 78 szám alatti per ítéletéről.

szabadítják ki az elfogottakat. Minthogy a közlés arra való tekintettel, hogy a munkásság a 8 órai munkaidő felemelése és emiatti elégedetlenség folytán néhány munkás letartóztatása miatt forrongásban volt, veszélyes fenyegetés jellegével bírt, a Kir. törvényszék ki mondta törvénybe ütköző büntettet, de a Btk. 92.§-ának alkalmazásával a Btk. 20§-a alapján vétségge minősített hatóság közeg elleni erőszaknak minősül.”²⁹

Ismerve a bányatelepen a bérek miatti elégedetlen hangulatot, ez meglehetősen fenyegetően hangzott. Forisek magatartása, bár nem volt különösebben fenyegető — az üzenet tartalmától eltekintve —, ha a kontextust megvizsgáljuk, hamar rájöhetünk, hogy a munkások mellett a csendőrség (és vélhetően az MÁK Rt. munkatársai) is rendkívül feszültek voltak.

A Győri Királyi Büntetőtörvényszék 1920. szeptember 16-án meghozott ítéletében a csendőröket tanúként, nem pedig vádlottként hallgatták ki. Ugyanez vonatkozik a Győri Királyi Ítéletábla által kitűzött 1921. február 23-ai tárgyalásra is. Irreálisnak tűnhet a csendőröket a vádlottak padjára állítani, ugyanis ez a per nem a sortűz ügyét, hanem, amint a vádiratból kiderül, a bányagazgatóságon dolgozókat (köztük Réhling Konrád bányagazgatót és Illyés András csendőrfőhadnagyot) fenyegető 200-600 emberből álló tömeg közül 61 kiválogatott személy ügyét tárgyalja. Az „osztályellenes” bírósági magatartást, melyet Ravasz említ,³⁰ némileg árnyalják az enyhe ítéletek.³¹ Továbbá a Győri Királyi Főügyészség 1920 decemberében a Btk. 175.§ és 176.§-okba ütköző „magánosok elleni erőszak”, valamint az 1914:XII. törvény-cikk 2.§, valamint 3.§-ok alapján „hatóság elleni erőszak” büntette miatt emelt minden vád alól a Btk. 326.§-ának 2. pontja alapján felmentette a gyanúsítottakat.³² Mindemellett az egyes vádlottakat fellebbezés esetén két csoportra lehet osztani. Az egyik a fővádlottak csoportja, akiket végül a vizsgálati fogságot követően pénzbírsággal sújtottak. A másik csoportot azok a vádlottak alkotják, akiket már az első perben is felmentettek. Egyrészt 1921. február 23-án a Győri Királyi Ítéletábla helybenhagyta az 1920. szeptember 16-ai első tárgyalás eredményét, mely a hatóság és magánosok elleni erőszak minden vádja alól felmentette: Krupecz Lajos, Horváth, János, Kugler Imre, Polacsek Károly, Kis Pál, Horn András, Boda Ernő, Mráz Mihály, Szabó Pál, Tóth Jenő, Brummer Mátyás, Mojzes József, Spiják Mihály, Spiteller János, Bányi József, Kaszás János, Móricz Gyula, Burg Keresztély, Laki Ignác, Stercz József, Hamburger Gábor és Hatos Antal vádlottakat.³³ (Kilétükről, utóéletükről nincs bővebb információnk, részben a munkaerő jelentős fluktuációja, részint a Tatabányai Levéltár iratanyagának 1944-ben bekövetkezett pusztulása miatt.)

A hatóság elleni erőszak büntettét másodfokon vétségge minősítették Halla Mihály és Jós Vendel esetében.³⁴ A fellebbezésnél sokkal enyhébbnek minősítették a fővádlottak vétségeit. A perekben érdekes módon az egyes vádlottak politikai beállítottsága nem kerül említésre,

²⁹ MNL GyMSVML VII. 6.b 1920. december 24. 2346/84/1920.

³⁰ RAVASZ 1969: 39.

³¹ RAVASZ 1969: 36; GyMSVML GyL VII. 6.b Győri Királyi Főügyészség iratai, 1920. december 24. 2346/84/1920. Halla Mihály és Jós Vendel fellebbezési ügye.

³² MNL GyMSVML VII. 6.b 1920. 2346/84/1920. Halla Mihály és Jós Vendel fellebbezésének eredménye.

³³ MNL GyMSVML VII. 1.b peres iratok.

³⁴ MNL GyMSVML VII. 1.b peres iratok. A Győri Királyi Ítéletábla határozata 1921. február 23-án. Halla Mihály és Jós Vendel ügye.

más forrásokból természetesen ismerjük a hatóságok által feltételezett politikai hátterüket. Tény az is, hogy 1919 augusztusához és szeptemberéhez képest 1920 februárjától már a közbeszédben átalakult a kommun bűneinek megítélése. Példa erre Huszár Károly miniszterelnök február 20-ai kijelentése, mely szerint

„Nem akarok ellen-Szamuelyket látni”,

melyet a Somogyi—Bacsó-gyilkosság kapcsán hangoztatott.³⁵

Fegyverhasználat

A téma szempontjából kulcskérdés a csendőrség fegyverhasználatának jogi szabályozása, valamint a Friedrich-kormány előtt és alatt lezajlott átalakítások, illetve azok hiánya. A fegyverhasználat rendeletben nem került szabályozásra a háború alatt és után sem. Viszont a különböző szolgálati utasítások részletesen taglalták az eljárások módját. Nagyobb embertömeg esetén — ez nagyjából 100-200 embert jelentett — a tömegtől lehetőleg 10-20 lépés távolságra kell tartózkodni. Ez a távolság elég messze van, hogy jó rálátás nyíljon az eseményekre, és időt hagy felkészülni a fegyverhasználat előkészítésére. Kedvező terepviszonyok esetén — a hátról történő támadások elkerülése miatt — domboldalon vagy egy ház falának háttal tanácsolták a pozicionálást. A tömegoszlatás első fázisa a szuronnal történő oszlatás volt, sürgős esetekben szuronyroham, annak sikertelensége esetén a löfegyvert vetették be. A löfegyver bevetésére szigorú szabályok vonatkoztak, ilyen volt a figyelmeztető lövés tiltása, illetve a sebesültek és halottak számának a lehető legpontosabb közlése, ezekre a tiszteknek jelentésben kellett kitérniük.³⁶

A tatabányai incidens, a bányászok magatartása, valamint a bányaigazgatóság épületében tartózkodók testi épsége miatt sürgős esetnek mutatkozott. Itt érdemes megemlíteni, hogy Illyés András csendőrfőhadnagy a munkások erőszakos fellépése miatt mint hivatalos közeg kellett, hogy jelen legyen.³⁷ Kijelenthető tehát, hogy Réhling Konrád jogkörén kívül esett a csendőrség vezénylése. Sőt, a fegyverhasználati jog szerint, még ha tiltakozott is, akkor sem tehetett semmit a sortűz megakadályozásának érdekében. Ami a csendőröket illeti, a fegyverhasználatra vonatkozó jogi rendelkezések a kezdetektől fogva világosan fogalmaznak. Ami a csendőrök fegyverhasználatának jogszerűségét illeti, még a századforduló előtt már komoly diszkusszió zajlott a tömegekkel szembeni fellépés kereteiről. Úgy tűnik, a döntéshozók esetében konszenzus alakult ki arról, hogy a fegyverhasználat a legvégső esetben legyen szükséges, más eszközük viszont nemigen akadt a tömegekkel szemben. Ugyanakkor a csendőr szolgálat közben a fegyverét ugyanúgy használhatta, mint egy katona.³⁸ Amennyiben pedig sor kerülne

³⁵ TAKÁCS 2019: 137.

³⁶ CSAPÓ 2004a: 89.

³⁷ MNL GyMSVML VII. 6.b Győri Királyi Főügyészség iratai, 1920. december 24.

³⁸ MNL OL – K 150 – 1238. cs. 1884. VII. 6. 8322. asz. Közli: CSAPÓ 2004a: 89.

a fegyverhasználatra, úgy az egyes csendőrkerületekhez beosztott hadbírók, illetve kettő csendőrtisztből álló bizottság ítéli meg a fegyverhasználat jogosságát. Különösen súlyosan esett a latba a halált okozó fegyverhasználat, mely esetében fokozott szigorral és alapossággal kellett a körülményeket vizsgálni (legalábbis elviekben).³⁹ Ami a fegyverhasználat jogi lehetőségeit illeti, az „általános esetekben” a sortűz vezénylése jellemzően a 100 főnél nagyobb embertömeg esetében, oszlatásnál vetették be, amennyiben a felszólítás és a szuronyroham eredménytelennek bizonyult.⁴⁰ Ami a tatabányai esetet illeti, a tömeg nem oszlott, a vallomások tükrében pedig azt láthatjuk, hogy a tömeg özvegy Novák Károlyné felhívására/ösztönzésére állt ellen a felszólításnak, mely így hangzott:

„Ne mozduljon senki, úgy sem mernek lőni a csendőrök!”⁴¹

A csendőrök természetesen lőttek, több beszámoló szerint a tömeg fenyegetően lépett fel velük szemben. Rendvédelmi szempontból a tüntetés különösen problémásnak minősült. A csendőrök általában helyi informátorok nyomán előre értesültek az egyes tervezett felvonulásokról, tüntetésekről, akciókról stb. Tatabánya esetén ezek az információk kiegészültek a térmester munkájával, aki a bányakolóniákban a szabályok betartását felügyelte, ebből fakadóan ismerte a problémás munkásokat.⁴² Mindezek ellenére a csendőrség nem szerzett tudomást a munkabeszüntetésről és az igazgatóság előtti tér megszállásáról, így csak utólag tudtak cselekedni, amely a dokumentumok alapján nem számít szakszerű eljárásnak. A karhatalom tömeggel szembeni fellépését ugyanis minden esetben a megelőzéssel kell kezdeni, így a legeredményesebb.⁴³ 1904-ben az élesdi sortűznél⁴⁴ is a csendőrök biztosították a helyszínt, ott nem az előkészület hiánya okozott tragédiát, hiszen a kezdetektől fogva jelen voltak. Sőt az 1904-es marosvásárhelyi zavargásoknál már kifejezetten utasításba adták a csendőröknek, hogy a lehető legnagyobb türelemmel és tapintattal legyenek jelen, ugyanis a fegyverhasználatra adott várható reakció beláthatatlan zavart és politikai káoszt okozhat.⁴⁵ A rendvédelmi szervek fegyverhasználati szabályozása rendszerint a hadsereg fegyverhasználati protokolljait, elveit követte.

A történeti kontextus

A Tanácsköztársaság alatti lázadók, valamint, a helyi példánál maradva, a tatabányai bányászok egy csoportja is fenyegetőleg lépett fel a települést körülvéő falvak lakosságának azon részével szemben, akik a kommün bukását ünnepelték.⁴⁶ A felhívás szövege egyébiránt sokatmondó:

³⁹ CSAPÓ 2004b: 86–87.

⁴⁰ CSAPÓ 2004a: 86.

⁴¹ MNL – GyMSVML VII. 1.b. fellebbezési döntés özvegy Novák Károlyné ügyében.

⁴² A termesterek feladatköréről bővebben: SIMONIK 2007: 65.

⁴³ *Csendőrségi Lapok* 1929: 29/34, 1090–1091.

⁴⁴ Az élesdi sortűzről: GYURGYÁK 2007: 86.

⁴⁵ MNL OL K 149. 42. d. 1904. 8. t.

⁴⁶ RAVASZ 1969: 4.

„Mint a tatárjárás, mint a török dúlás után: Magyarországot újra kell építeni. Legsürgősebb teendőink: Az államhatalom megrendült tekintélye iránt a bizalmat helyreállítani. Meggátolni az egyeseket veszélyeztető, a társadalmat és az államot szétbontó, a kultúrát letörő elemek aknamunkáját. A rendelkezésre álló minden törvényes eszközzel helyreállítani a rendet, a közbékét, az élet- és vagyonbiztonságot. Az egész ország, a lakosság minden rétege és a kormány is bizalommal várja a csendőrt. A háború előtti csendőr példája volt a kötelességtudásnak támasza és büszkesége az országnak, harcos katonája a békének. A háború a honvédelem hőségé érlelte a csendőrt. A testület zöme a közelmúlt rettenetes terrorja idején is megállta a helyét s kötelességének a köz érdekében való állhatatos teljesítésétől el nem tántorodott. Az új Magyarország salaktól megtisztult, a szenvedés tüze nem megedzett, a múlt tanulságain okult csendőre bizonyára szintén beváltja azt, amit az ország az újraépítés nagy munkájában tőle vár. Híven becsülettel, vitézül! volt a csendőr jelszava a múltban. Legyen méltó e jelen szóhoz a jövőben is!”⁴⁷

A fentebb idézett belügyminiszteri felhívás meglehetősen apokaliptikus hangvételűnek tűnhet bizonyos elemeiben. Fontos megjegyeznünk azt is, hogy a bolsevik forradalommal és a „judeo-bolsevikokkal” szembeni félelem már a Német Császárságban is megjelent még a háború alatt, és a fenti idézethez hasonló, apokaliptikus hangulatról tettek tanúbizonyságot a német konzervatívok is.⁴⁸ Az 1919. augusztus 10-én kelt szövegben a „közelmúlt rettenetes terrorja” a vörös-terrorra utal, ahogy a többi jelző is: „salak”, „szenvedés tüze”. Az a tény pedig, hogy a Tanácsköztársaság megmaradt „elemeit” veszi célkeresztbe, valóban utal a csendőrök politikai szerepkörére is. A fenti, miniszter által jegyzett szöveg mellett megjelenik a belügyminisztérium felhívása a csendőrséghez a régi szervezet és szabályzat visszaállításáról augusztus 6-ai dátummal.⁴⁹ Így tehát a tömegek által elkövetett bűntényeket jogi értelemben is azonosan kezelték a Tanácsköztársaság bukását követően. Azonban meg kell jegyezni, hogy jelen esetben a támadó embertömeg ellen leadott tűz legnagyobb valószínűséggel haditöltelekkel történt meg, mivel a szolgálati utasításokat 1912⁵⁰ és 1924⁵¹ között érdemben nem változtatták.

Megjegyzendő továbbá, hogy az már az első világháború utolsó évében kifejezetten rossz volt a közbiztonság az országban. Sztrájkok és tüntetések nemcsak Tatabányán zajlottak, hanem országszerte több ipari városban, sőt asszonytüntetések és éhséglázadások is kitörték.⁵² Érdemes megemlíteni, hogy bár Tatabánya esetén erről nincs tudomásunk, számos helyen (különösen a Duna—Tisza közén) antiszemita felhang, mi több, antiszemita erőszak párosult a lázongások mellé, amely az egyes nem különösebb notabilitással rendelkező, ám zsidó vagy zsidó származású emberek ellen is irányult.⁵³ A statáriális ítéletek végre nem hajtása egy jó példája lehet a rendvédelem eszközhiányának bemutatására. Hovatovább az asszonytüntetések

⁴⁷ *Belügyi Közlöny*, 1919. augusztus 17., 1191, 548. A magyar belügyminiszternek 1/1919. kmb számú rendelete. A működésükben akadályozott községi, városi és vármegyei alkalmazottak jelentkezésre felhívása. A belügyminiszter (Samassa Adolf) a csendőrséghez.

⁴⁸ GERWARTH—HORNE 2018: 59.

⁴⁹ GERWARTH—HORNE 2018: 59.

⁵⁰ *A Magyar Királyi Csendőrség Szervezeti és Szolgálati utasítása*, 1912.

⁵¹ *A Magyar Királyi Csendőrség Szervezeti és Szolgálati utasítása*, 1924.

⁵² BODÓ 2022: 75.

⁵³ ROMSICS 1982: 28–34.

esetében a rendőrök és csendőrök több ízben tanácsstalanságukat fejezték ki feletteseik felé, ehhez társult még az a tény, hogy egyre gyakrabban terjedt át más településekre egy-egy ilyen sztrájk, lázadás vagy tüntetés, hozzátevé, hogy egyre kevesebb sérültje volt ezeknek, ám egyre több fosztogatással járt.⁵⁴ A sortűz okai között meg kell említenünk a háború végi tapasztalatokat. Ezek pedig azt mutatják, hogy a háború utolsó évében az egyre határozatlanabb fellépés a káosz és lázadások további terjedésének az előidézője lehetett. Ez pedig táptalajt biztosított az esetleges túlkapaszkodásoknak is, mely tovább brutalizálta az ekkorra már viszonylag erőszakossá váló társadalmat.⁵⁵

A szeptember 6-ai eset jogilag legitimált, ennek ellenére kifejezetten szerencsétlen helyzet volt. A fehérterrorista magatartás feltételezne valamiféle ellenforradalmi ideológiát, melyet a kor politikusai biztosítottak, és korábban láthattuk, a csendőrök tisztában voltak a helyzet ideológiai töltetével.⁵⁶ Bizonyos tisztí különítmények⁵⁷ politikai és faji alapú erőszakossága vitán felül áll. Ne felejtjük azonban el, hogy Tatabánya ekkor román megszállás alatt áll, a tisztí különítmények jelenléte csaknem lehetetlenné válik. A sortűz esetében a források nem tesznek említést tisztí különítmények jelenlétéről. Ugyanígy a fonyódi gyilkosságokhoz hasonlatos faji kérdések sem merültek fel. A fehérterrort nehezebb meghatározni egységes ideológiai tényezőként, ám az antibolsevizmust megnevezhetjük, mint közös nevezőt. A korábbi tüntetéseken keresztül a csendőrök már jól ismerhették a baloldali mozgalmakat, hiszen a háború alatt is több tüntetésen biztosították a területet. Az összegyűlt munkások magatartását, mely erőszakos volt, pontosan mi váltotta ki? A valamilyen csoport által elkövetett kollektív erőszak általában feltételez valamiféle közös érdeket.⁵⁸ A tüntetőleg, majd erőszakosan fellépő 2-300 fős munkáscsoport által elkövetett erőszaknak mi lehetett az iránya? A munkások érdekét világosan meghatározhatjuk követeléseikben, mely a bérek és a munkaidő visszaállítása volt. Ehhez jön a letartóztatott társaik kiszabadítása, mely a csendőrséggel egy érdekellentétet szült. Elméleti szempontból megközelítve, tipikus kollektív erőszakról⁵⁹ beszélhetünk a munkások részéről, amennyiben elfogadjuk Charles Tilly distinkcióit, vagyis 50 embernél többen vesznek részt egy tüntetésen, mely tárgyak vagy személyek sérülését, illetve megszállást vagy birtokbavételt jelentette.⁶⁰

A MÁK Rt. tatabányai munkavállalóinál ilyen volt a 8 órai munka, és ilyen volt a bérek 30%-os csökkentésének a visszaállítása. Minthogy a bányatelep társadalmán belül súlyos feszültségek keletkeztek, és ennek okán tüntetőleg léptek fel, így kollektív társadalmi akcióról beszélünk Charles Tilly meghatározása szerint. A telepeken tapasztalható feszültség egyébként

⁵⁴ BODÓ 2022: 75.

⁵⁵ Brutalizálódás fogalma: George Mosse használja az első világháború és különösen a vesztes háború tapasztalatai kapcsán megjelenő társadalmierőszak-szint exponenciális növekedéséről bizonyos társadalmi csoportokban.

⁵⁶ *Belügyi Közlöny*, 1919/39, 1191, 548. A magyar belügyminiszternek 1/1919. kmb számú rendelete. A működésükben akadályozott községi, városi és vármegyei alkalmazottak jelentkezésre felhívása. A belügyminiszter (Samassa Adolf) a csendőrséghez.

⁵⁷ Itt elsősorban Héjjas Iván és Ostenburg-Moravek Gyula nevével fémjelzett paramilitáris szervezetek erőszakos fellépéseire gondoljunk.

⁵⁸ TILLY, C. — TILLY, L. — TILLY, R. 1975: 48–51.

⁵⁹ A kollektív erőszak fogalma: olyan erőszakos, kárt okozó magatartás, melyben legalább kettő csoport részt vesz, akár kölcsönösen, akár egyoldalúan, de mindenképpen koordináltan. A kollektív erőszak fogalmát lásd: TILLY, C. 2003: 3–6.

⁶⁰ TILLY, C. 2003: 3–6.

a fellebbezési tárgyaláson szóba kerül Foriseknél, így még a nem baloldali kortársak is megerősítik a munkások elégedetlenségét. A tüntetők magatartása pedig erőszaknak tekinthető, amennyiben a magánosok és a hatóság ellen erőszakkal léptek fel, és megszállták a bányaigazgatóság előtti teret, elzárva a kijutás lehetőségét a bent lévők elől, mindezekon felül özvegy Novák Károlyné ellen hivatalos közeggel szembeni fellépés lett a vád.⁶¹

Ami az eset politikai színezetét és a felelősök keresését illeti, a Magyar Királyi Csendőrség esetében az érdekellentét mellett nem kellett attól tartani, hogy szimpatizált volna az utólag a szociáldemokraták és a kommunisták által is a maguk hőseinek vallott bányászokkal. Ugyanakkor egy több száz fős, fenyegető magatartást gyakorló tömeggel szemben nem volt más eszközük. Továbbmenve, nem található más a szolgálati utasításokban sem a tömeg összegyűlésének és erőszakossá válásának megelőzésén kívül. Ezt alátámasztani látszik, hogy a csendőrök 10 év múlva már sokkal jobban beágyazódtak a helyi társadalomba, így a 10. évfordulóra a bányászok által szervezett szeptember 6-i megemlékezésen a rendőrség és a csendőrség az esemény kezdete előtt biztosította a területet, bármilyen kollektív vagy egyéni erőszakot megelőzve ezzel.⁶² Sőt, korábban az 1917-es májusi tüntetéseket és bérmozgalmakat is vérontás nélkül képesek voltak „menedzselni”, pusztán a rendelkezésükre álló információkkal és alapos előkészülettel, amennyiben a hadsereggel kiegészülve katonai alakulatokat is állomásoztattak Tóvároskertben.⁶³ Mindenesetre kijelenthető, hogy a karhatalom szempontjából ez egy váratlan esemény volt, és vélhetően a bányaigazgatóság nézetéből is. Emiatt Réhling Konrád bányaigazgató, Illyés András és Huber Ferenc csendőrfőhadnagyok, valamint, a Friedrich-kormány felelőssége mérséklődik, legalábbis a korábbi történetírói munkákban megállapított mértékhez képest.

A sortüzet követő egy hónapról szórványos és kérdéses igazságtartalmú információk maradtak fent. Azonban érdemes megjegyezni, hogy a székesfehérvári csendőrkerületi parancsnokság az esetet követően kimutatást készített az internálandó bányászokról. A Komárom vármegyei alispán⁶⁴ a belügyminiszternek jelezte, hogy bár az internálás szükséges, eddig semmiféle lépést nem fogantatosított ellenük a korábban felmentett Perczel Mór kormánybiztos. Továbbá a széntermelés zuhanását, valamint az alacsony morál okát is a bányatelepekre részben külföldről bekerült, részben korábban már itt élt kommunisztikus elemekben látta.⁶⁵ Az alispán ekkor két dolgot tartott fontosnak. Az egyik a széntermelés állapota, melynek visszaesését ő maga a kommunisták aknamunkájának és főleg megnövekedett létszámának tudta be. Ebből következik a második, azaz a kommunisták félelmetesen nagy mértékű jelenléte. Néhány nappal korábban Peyer Károly szavait közölte a *Népszava* szeptember 30-i száma *Miért nincsen szén?* címmel, melyben a lokális politikai és gazdasági elitek túlbuzgóságának szerepét hangsúlyozta, valamint az egyes különítmények tisztjeinek garázdálkodásait. Emellett kijelenti, hogy a bányászság nem támogatta a kommunizmust.⁶⁶ A fent említett cikk és a belügyminiszternek címzett levél ellentmond a kommunista befolyás mértékével kapcsolatban

⁶¹ TILLY, C — TILLY, L. — TILLY, R. 1975: 49.

⁶² *Népszava* 1929: 57/204, 4.

⁶³ STENGE 2017: 40.

⁶⁴ Komárom vármegye alispánja ekkor Ghyczy Dénes volt.

⁶⁵ TMJVL Komárom vármegye alispánjának iratai 1920–1944. XV. 33/13. Komárom vármegye alispánjának levele a belügyminiszternek.

⁶⁶ *Népszava* 1919: 47/189, 3.

és a széntermelés visszaesésének okaiban egyaránt. Peyer állítását a *Budapesti Közlöny* augusztus 12-i száma némileg árnyalja, amennyiben „kisebb rendellenességek” mellett a rend az ország minden részében helyreállt. Itt érdemes megjegyeznünk, hogy ezek a rendellenességek Tatabányán és Ostffyasszonyfalván jelentek meg, felszámolásukra pedig a csendőrség már kiküldetett.⁶⁷ Azonban a *Budapesti Közlöny* augusztus 11-i száma azt írja:

„a bányatelepen példás rend uralkodik.”⁶⁸

Tudunk olyan esetről is, amely szerint bányászok egy csoportja augusztus elején a környező falvak lakóit fenyegették,⁶⁹ amennyiben azok ünnepelték a Tanácsköztársaság bukását, de hogy ez az eset és a *Budapesti Közlöny*ben megjelent rendellenességgel azonos eseményt fedne, azt nem tudjuk megállapítani. A fővezérség 1920 novemberében követelte, hogy internálják a terhelt előéletű személyeket.⁷⁰ A politikai térben történő folyamatos ellentmondást a MÁK Rt. igazgatóságának levele oldotta fel. A levélből kiderült, hogy végül 20-25 munkást valóban nem vettek vissza abból a 120 emberből, akiket ismételtelen szabadlábra helyeztek. A vissza nem fogadott munkások már ismertek voltak az egyes üzemvezetők és termesterek között, a munkások pedig a visszafogadásukért nem emeltek szót.⁷¹ Itt érhető tetten az a szembenállás, amelyet sem Nemes Dezső, sem Ravasz Éva, sem a *Szabad Nép* nem említett meg: hogy a több száz fő internálását a Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársaság és annak igazgatósága kifejezetten ellenezte.

Összegzés

Az 1919. szeptember 6-i csendőrsortűz okai a körülmények bővebb ismeretében átértelmeződnek. Ami a felelősség kérdését illeti, Réhling Konrád, bár a helyszínen tartózkodott, nem utasíthatott sortűzre egy csendőrt sem. Kijelenthető, hogy a *Szabad Nép*ben megjelent cikk nem állított igazat. Ravasz Éva megjegyzi, hogy Réhling hallgatólagosan beleegyezett a sortűz levezénylésébe, ám Illyés András csendőrhadnagy⁷² adta ki hivatalos közeg minőségében a parancsot, hogy vonuljon ki a csendőrség, amely a tömeg ellenállása miatt tüzelt Huber Ferenc csendőrhadnagy utasítására. Így Illyés András korlátozottan felelős a sortűzért, hiszen ő telefonon csupán a kivonulásra adott parancsot. Réhling Konrád pedig teljesen tehetetlennek bizonyult. A munkások magatartása és feszült hangulata megállapítást nyert több forrásból is, a szolgálati utasítás a tömeggel szembeni eljárásról pedig világosan fogalmazott. A tömeg zaklatottsága, az első világháború alatti statáriális eljárások végre nem hajtása, valamint a csendőrség információhiánya és fegyverhasználati szabályzata vezetett a tragédiához. A személyi mulasztás (megelőzés) mellett bármennyire is megdöbbentő és tragikus az eset, Huber Ferenc

⁶⁷ *Budapesti Közlöny* 1919: 53/78, 3.

⁶⁸ *Budapesti Közlöny* 1919: 53/77, 3.

⁶⁹ RAVASZ 1969: 4.

⁷⁰ TMJVL Alispáni iratok 1919–1920. A fővezérség átírt a dunántúli kormánybiztosnak, 1919. november 18.

⁷¹ TMJVL Alispáni iratok 1919–1920. A Magyar Általános Részvénytársulat Tatabányai bányagazgatóságának levele a tatabányai főszolgabírónak.

⁷² Illyés András csendőrhadnagy, aki az irodában Réhling Konrád bányagazgatóval egyeztetett.

technikailag protokoll szerint járt el. A háború végi tapasztalatot még politikai szinten (alispán, Fővezérség, Közlönyök,) sem különösebben említik. E problémakör további társadalomtörténeti kutatásokat kíván. Annál inkább kerül előtérbe a bolsevizmustól való félelem, illetve a résztvevők mint bolsevik érzelmű egyének megjelenítése. Emellett az esemény Nemes Dezső-féle értelmezése („munkásság elleni tökéletes offenzíva”) igazságtartalma is megkérdőjeleződik,⁷³ amikor a MÁK Rt. számszerűsíti, és kevés kivétellel kvázi megvédi a munkavállalóit. Az pedig, hogy milyen hasonló esetek történtek 1919 előtt és után, további kutatásokat igényel, mely lehetőséget kínál a különféle esetek komparatív összevetésére.

Szakirodalom

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK:

Magyar Nemzeti Levéltár Győr Moson Sopron Vármegyei Levéltár Győri Levéltára
(MNL GyMSVML GyL)

VII. 1.b Győri Királyi Büntetőtörvényszék Peres iratok 1545/1919. 78. 1920. szeptember 16.

VII. 6. Győri Királyi Főügyészség iratai 1920. december 24. 2346/84/1920.

VII. 7.b Győri Királyi Ítéletábla Peres iratok 2346/1920.84. 1921. január 28. tárgyalás
az 1545/1919.78 szám alatt tartott per ítéletéről

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Belügyminisztériumi iratok: Reservált iratok K 149. 42.d 1904. 8.t.

Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára (TMJVL)

Komárom vármegye alispánjának iratai 1920–1944.

Komárom vármegye alispánjának iratai 1919–1920.

UTASÍTÁSOK, KÖZLÖNYÖK, RENDELETEK

A Magyar Királyi Csendőrség Szervezeti és Szolgálati utasítása, 1912.

A Magyar Királyi Csendőrség Szervezeti és Szolgálati utasítása, 1924.

Belügyi Közlöny, 1919/39, 1191. 548. A magyar belügyminiszternek 1/1919. kmb számú rendelete.

Budapesti Közlöny, 1919. 53/77. augusztus 11., 3. 1919. 53/78. augusztus 12., 3.

SAJTÓFORRÁS

Népszava

1929: 57/204, 4. Halotti beszéd — Tatabányán.

1919: 47/189, 3. Miért nincs szén?

1952: 80/210, 4. Csendőrsortűz Tatabányán.

A Szabad Nép naplója

1948. február 4.

Szabad Nép

1951: 9/152, július 1., 9. Tatabánya, 1919. szeptember.

| ⁷³ NEMES 1962: 134.

Csendőrségi Lapok

1929: 29/34. december 1., 1090–1091. Rendfenntartás tömeggel szemben.

SZAKIRODALOM

B. STENGE Csaba (szerk.)

2017 *Tatabánya az első világháborúban*. Tatabánya: Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára.

BODÓ Béla

2022 *A fehérterror*. Budapest: Napvilág Kiadó.

CSAPÓ Csaba

2004 A Magyar Királyi Csendőrség fegyverhasználati jogáról. In MEZEY Barna (szerk.): *Eckhart Ferenc emlékkönyv*. Budapest: Gondolat.

TILLY, Charles — TILLY, Louise — TILLY, Richard

1975 *The rebellious century 1830–1930*. Cambridge: Harvard University Press.

GYURGYÁK János

2007 *Ezzé lett magyar hazátok*. Budapest: Osiris Kiadó.

HOLLÓS Ervin

1971 *Csendőrség, Rendőrség, VKF 2*. Budapest: Kossuth.

GALTUNG, Johann

2004 *Violence War and Their Impact*. Polyog: Forum for intercultural philosophy.

BEREND T. Iván — JUHÁSZ Gyula

1984 *Magyarország története VIII/I* (1. kötet) 1918/19. Budapest: Akadémiai Kiadó. illetve, VIII/II (2. kötet).

NEMES Dezső

1962 *Az ellenforradalom története Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

RAVASZ Éva

1969 *A tatabányai bányamunkásság mozgalmi a tanácsköztársaság leverése után 1919–1920*. Tatabánya: Komárom Megyei Nyomda Vállalat Lapnyomdája.

REKTOR Béla

1980 *A Magyar Királyi Csendőrség oknyomozó története*. Cleveland: Árpád Könyvkiadó Vállalat.

GERWARTH, Robert — HORNE, John

2018 *Háború béke idején. Paramilitáris erőszak Európában az első világháború után*. Budapest: L'Harmattan.

ROMSICS Ignác

1982 *A Duna—Tisza köze hatalmi viszonyai 1918–1919-ben*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

SIMONIK Péter

2007 *Szociális érzékenység vagy gazdasági érdek? Munkásjóléti intézmények a magyar bányáikarban a két világháború között*. Doktori disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.

TAKÁCS Tibor

2019 Erőszak ellenfényben: Szamuely Tibor az ellenforradalmi rezsimben. In MÜLLER Rolf — TAKÁCS Tibor — TULIPÁN Éva (szerk.): *Terror 1918–1919*. Budapest: Jaffa, 137–174.

Abstract

This study compares earlier interpretations of the 1919 gendarmerie shooting in Tatabánya with the findings of more recent research. It places particular emphasis on the gendarmes' use-of-force options, the legal background, the behaviour of the crowd, and collective violence as a historical phenomenon.